

זיכרונות שלום אילתי על אקציות בגטו קובנה ובפורט התשיעי

עד אותה עת היו הדברים, בעולמי שלי, מין משחק נדמה-לי ענקי, שבו משתתפים כל הנוכחים, יהודים, ליטאים וגרמנים גם יחד. עוד מעט, כך דימיתי, יפנו כל אחד לביתו והחיים ישובו למסלולם. אלא שהעובדות היו שונות. אמנם החיפושים וההחרמות פסקו, יציאת הבריגדות לעבודה התייצבה, הלימודים בבית-הספר נמשכו ומשרדי הקומיטט פעלו במלוא המרץ, אך מדי פעם היו אנשים שנלקחו, מסיבה זו או אחרת, לפורט התשיעי; עבירות של מה-בכך כמו אי-ענידת טלאי צהוב, ניסיון משלוח דואר, או אי-הרכנת ראש כהלכה, הביאו למאסר או להוצאה להורג. מנהל בית-ספר נורה בלילה מבעד לחלון חדרו, אף שזה היה מואפל כנדרש. יום רדף יום בחרדותיו ובבהלותיו: ראש האלטסטנראט דר, אלקס מוזעק לפתע לקומנדנט הגטו: בשולי העיר חופרים בורות ארוכים; וכך הלאה והלאה, שמועות ללא סוף.

החגים והימים הנוראים – משונה היה לכנות כך ימים מסוימים דווקא – קרבו והלכו. החלה חלוקה במשורה של תעודות משפחתיות מיוחדות המאשרות כי בעליהן מועסקים בעבודה חיונית למאמץ המלחמה הגרמני. הציבור הנוטר נחרד – מה יהא עליו? החלה רדיפה אחר התעודות ה"טובות". תעודת הביטוח המבוקשת נשאה את חתימתו שלאחד ממפקדי הגטו, וכך גם כונתה – "יורדאן-שיין" (תעודת יורדאן) – נהר הירדן שלנו, זו שבאטלס ז'בוטינסקי בו היינו מעיינים לעתים קרובות ארקע, מיימקע ואנוכי.

פעם עצרו את אבא על גשר העץ וכמעט הובילוהו אי-לאן. במאמצים הצליח להשתחרר ובעקבות זאת טרח והשיג גם הוא "יורדאן-שיין". לרגע קל הרשו לי לאחוז בשתי התעודות הלבנות, בעלות התבנית הצרה, האחת על שמו של אבא והשנייה מיועדת לבני משפחתי – פיסות נייר תמימות לכאורה והן טומנות כוח רב, סגולות כמעט מאגיות.

בוקר אחד סגרו את הגטו הקטן, הכריזו על עוצר וריכזו את כל התושבים בכיכר. הוחל במיון – בעלי רשיונות-עבודה מסוימים שוחררו ושולחו לגטו הגדול, בעוד אחרים – מאות במספר – הועמסו על משאיות והוסעו לכיוון הפורט התשיעי. כל השאר, כולל חולים וזקנים, הועמדו בכיכר המרכזית והוחזקו שם שעות אחדות מוקפים בזקיפים. גרמנים השתטחו מאחורי מכונות ירייה ואצבעם על ההדק. אפילו בראש גשר העץ הציבו מכונת ירייה. במקביל התנהלו חיפושים מבית לבית למצוא מתחבאים. נשמעו פקודות חדשות וגרמנים נוספים תפסו עמדות ירי סביב. כל הקנים היו עתה מכוונים אל הציבור שבכיכר. נראה היה כי משהו לא מובן לחלוטין עומד להתרחש כאן כהרף-עין.

ואז – כך סיפרו – לפתע, כבמחזה דרמטי, קרא ובא רוכב אופנוע למרחוק ונראה כשהוא מנפנף בגיליון נייר וצועק – האלט, עצור! מפקד הפעולה קיבל מידי את המסמך, עיין בו קצרות וציווה – כולם להתפזר!

גם האנשים שהוסעו אל הפורט חזרו משם כעבור שעה קלה, ללא פגע. היו שראו כאן נס מהשמים, התערבות מלמעלה של הרגע האחרון. ספקנים להכעיס טענו, לעומת זאת, כי כל העניין נראה כהצגה מבויתת שנועדה להטיל פחד על היהודים, כדי שיקפידו יותר ביציאה לעבודה. וכי יעלה על הדעת שהגרמנים עשויים היו לירות במכונות הירייה לתוך המון של גברים, נשים וילדים חסרי ישע אשר לא גרמו להם כל רע? ועוד בריש גלי, בכיכר מרכזית, סמוך לכביש הראשי של המדינה? ואכן, "האקציה המדומה" קראו ליום משונה זה.

חלפו שלושה שבועות נוספים בלבד ושוב הוקף הגטו הקטן. גם הפעם הוצאו תושביו מבתיהם ושוב הוחל במיון קפדני. עוד כולם עומדים שם ועמוד עשן החל מיתמר מכיוון בית-החולים אשר בחלק זה של הגטו – הגרמנים העלו אותו באש על חוליו, רופאיו ואחיותיו, ואיש לא הורשה להיחלץ מתוכו. אחדים שנראו קופצים מתוך הלהבות נורו למוות. יללות וזעקות הנשרפים חיים נחתו על הניצבים בכיכר הסמוכה.

לאחר-מכן ניסו הגרמנים לטעון כי בית-החולים היה מוקד של מחלות מידבקות שסיכנו את העיר כולה ואת צבאם. אפשרות היותו של הגטו מקור למגפות, בייחוד של טיפוס הבהרות, הייתה כל השנים מין דחליל-סיוט שבאמצעותו ביטאו הגרמנים את רגשות התיעוב והסלידה שלהם מן הגטו ויושביו, ולא פעם נמנעו בשל כך מלהיכנס לתוכו. כאילו לא היה רובע צפוף אוכלוסין זה יציר כפיהם שלהם.

לבעלי ה"יורדאן-שיין" הותר גם הפעם לעבור לגטו הגדול, בעוד כאלפיים חסרי תעודות הובלו אל הפורט התשיעי, ולא שבו משם. בין אלה היו כל דרי בית הזקנים ובית היתומים של הגטו – מוסדות שנמצאו במקרה בתחומי הגטו הקטן. במקביל פורסם צו על פיניו מוחלט של רובע זה. הניצולים הוכרחו לחפש להם מיד מקום מקלט חדש, בלא חפצים ורכוש. הפעם פנה המזל, בין השאר, נגד אלה שבזמנו תפסו את הווילות הנאות הסמוכות למדרון ההר.

תעלומה – הגטו הקטן, שפיניו הסתיים, נותר ריק ומגודר, בלא שהחזירוהו לליטאים. מדי פעם, בלילות, היו שומעים קולות העולים ממנו ופנסים נראו מבליחים באפלה, אבל עם יום היה שקט חוזר ומשתרר בתחומו. עד מהרה התברר כי הגרמנים משכנים שם למשך לילה משלוחי יהודים ממרכז-אירופה, מורידים אותם שם עם צרורותיהם הקלים מן הרכבת שהביאתם לעירנו מווינה, בדרכם ליישוב-מחדש במזרח. את מטענם הכבד יותר, הבטיחו, יצרפו אליהם מאוחר יותר. למחרת בבוקר היו מובילים אותם היישר לפורט התשיעי. עובדים מן הגטו הם שנשלחו לתחנת הרכבת ולשטח הגטו הקטן כדי לאסוף ולרכז את המיטלטלים שהותירו אחריהם. ואלמלא התוויות המפורטות שנרשמו ביד רגועה ובוטחת ונמצאו מחוברות

למזוודות העור המשובחות, לא היו אנשינו יודעים כלל מי היו האורחים ללילה אחד של הגטו הקטן.

בימים הבאים נעשו הזקיפים קפדנים יותר, היריות בלילות לאורך הגדר, ולעבר שביבי אור כלשהם, הלכו וגברו.

זכור לי מאותם ימים פרט שולי, האווירון שנחת בבית-הקברות הקתולי הסמוך לגדר. אותה שעה לא ייחסנו לכך משמעות מיוחדת, עוד קודם-לכן התרכזו שם מספר כלי רכב צבאיים. מן המטוס ירד קצין-צבא בכיר, זאת לפי הנפות הזרוע הנמרצות, ההצדעות וההתמתחויות החרוצות שפשטו בין מקבלי פניו. ואנו הילדים הצטופפנו, לא הסתרנו סקרנותנו, והתבוננו מרחוק במתרחש.

סוף אוקטובר

יום שלישי

יום שני אחד, כשבועיים אחרי החגים, הופיעו על הקירות מודעות המצוות על כל תושבי הגטו, במקום לצאת ליום עבודה רגיל, להתייצב למחרת בבוקר למפקד כללי ב"כיכר הדמוקרטים" הסמוך. חובת ההתייצבות חלה על התושבים כולם ללא יוצאים מן הכלל, אף זקנים וחולים. על הדירות להישאר פתוחות; והסיום ברוטלי ומוכר – כל מי שיימצא בבית אחרי השעה שש בבוקר – יירה.

לפנות בוקר, בחשכה גמורה, החלה התכונה. אורות הועלו, דלתות נטרקו, נשמעו קולות גערה בילדים. אנשים חיממו לעצמם משקה חם, אכלו ארוחה חפזה, ובענייניות שקטה, משפחות-משפחות, זרמו אל הכיכר. לאיש לא היה מושג כמה שעות יארך המפקד. המעשיים יותר הצטיידו בכריכים ובבקבוקי מים חמים.

כל עוד היו דמדומים לא ניתן היה להעריך את מספר האנשים שהתאסף כאן. באפרוריות השחר הסתווו נתגלה לי הכיכר וכל אשר סביב לה, מלאה וגדושה כפי שלא ראיתיה מעולם. נראו ביניהם אנשים נשואי-פנים ומכובדים, מהם אף ידועים ובעלי מוניטין מעבר למדינות וימים. כולם ניצבו כאן יחדיו – מחנה של כמעט שלושים אלף איש. במהרה נתקלנו במכרים ונעמדו לצדם. היום הלך ועלה וכולם המתינו. בהדרגה ניתן היה לחוש בתזוזה מסוימת של המסה הגדולה, אשר החלה לנוע לעבר הקצה הדרומי של הכיכר, זה הקרוב יותר אל הנהר. הובן כי אי-שם בקצה המחנה כבר מתקיימת ביקורת כלשהי, אם כי בעצלתיים או ביסודיות-יתר, ואין לנו אלא לחכות. בינתיים הבחנו כי זקיפים גרמנים רבים מקיפים את המגרש סביב וממילא לא היה טעם במחשבה על הסתלקות מוקדמת הביתה.

עמדנו אפוא היכן שעמדנו, ומכיוון שקר היה, יום בלא שמש, התנועעו האנשים מעט, ניערו איברים, טופפו במקום ושוחחו זה עם זה. אבא התרוצץ סביב כמנהגו, בתורו אחר מוכרים ומודעים – הזדמנות שכזו, כל יהודי העיר הגדולה הזאת ניצבים כאן היום. הוא הרבה

להחליף על ידי דברי חידודין של הומור שחור, כיד כשרונו הגדול בתחומים אלה. אך גם מסיבוביו שלו בקרב ים האדם הגדול לא השכיל לתאר לנו את המתרחש פה בעצם. היום זחל ונמשך ולאט-לאט הלכו והסתמנו שניים-שלושה טורים רחבים שהתקדמו דרומה בקצב שונה מעט. התעוררה השאלה לאיזה טור להצטרף. האם להשתדל ולהקדים את הביקורת, או לחכות ככל האפשר. מצד אחד, שמא כדאי להזדרז ולסיים את ההמתנה הארוכה; מאידך, אולי בהמשך היום יימאס כל העניין על הגרמנים, והם יפטרו את האחרונים בלא בדיקה ובלא כלום. איזו משתי הברירות היא הכדאית יותר, איש לא ידע לומר. מכאן ולאכן הגיעה שעת צוהריים. התזוזה הייתה ברורה יותר וניכר היה שהיא נעה לעבר מוקדם מסוים. אפשר היה להבחין שם הן בשוטרים יהודים והן בזקיפים גרמנים מרובים יותר. טורי הממתינים כבר היו מוגדרים ומתוחמים. לאן עוברים אחר הבדיקה לא היה ברור. מכל מקום, בתים ורחובות סמוכים לכיכר נראו מכאן שוממים וריקים. שמועות שהגיעו מן החלק הקדמי אישרו כי הגרמנים חוקרים ודורשים בטיבה של כל משפחה ומשפחה בנפרד. מיד החלו אנשים לשנן לעצם ולבני משפחתם מה לומר וכיצד להשיב לכשיישאלו. מוסכם היה כי כדאי לעשות רושם חיובי ככל האפשר – בריאים, צעירים, בעלי מקצוע ומוטיבציה גבוהה לעבודה. הגרמנים הרי תמיד טענו כי ייעודו של הגטו הוא לסייע להם במאמץ המלחמתי. משפחות גדולות התפצלו לשניים ויותר ולקשישים השתדלו להצמיד בן-משפחה צעיר. בהדרגה הלכנו וקרבתנו לחלק הקדמי של הזירה. מצאנו את עצמנו עומדים בטורים של כשמונה איש בכל שורה. המשך הכיכר היה ריק ונתחם בעיקר על-ידי שוטרים יהודים שסייעו בהשלטת סדר. במרחק-מה מהם, ובנפרד, עמדה קבוצת זקיפים גרמנים. היו אלה חיילי ורמאכט מהוהים מחיל המצב המקומי, גוררי רובה וחגור, בכובעי-סירה מעוכים וחותרות רפיויות לנעליהם. בימים רגילים הם שימשו כשומרי הגדר וכמלווים של בריגדות העבודה. עלובי נפש, לרוב בגיל גבוה או כושר בריאותי לקוי, הוצבו לשמור על יהודים במקום להישלח לחזית במזרח. עתה היו יוצאים מפעם לפעם ללוות קבוצות שנשלחו ממגרש המיון לכיוון כלשהו. במרכז, מרוחקים מכל האחרים, ניצבו אנשי ה.ס.ס. האימתניים. שם היה המוקד. מצוחצחים, במדים שחורים ואקדחים כבדים בחגורותיהם, הם שפסקו לאן יפנו העוברים על פניהם. ואף שיכולנו לראות קבוצות הנשלחות מהכא להתם, אי אפשר היה להקיש מכך על מגמת פני הדברים, לא לפי כיוון ההצדעה ולא לפי הרכב הקבוצות המשוגרות. הלאה מאתנו, לכיוון הנהר, היה מגרש שקערורייתי גדול, מעין בור כדוגמת זה שבחצרנו. משמאלו, על תלוליות של חול המשקיפות אל הנהר, עמדו מספר צריפים השייכים למנסרה הנטושה שבקצה הגטו. משהתבוננתי יפה נתגלו לי שם אנשים רבים, כנראה שלנו. למה מחזיקים אותם שם לא היה מובן לאיש מאתנו.

תמונה: שוטר יהודי האוחז בשני ילדים קרב ובא אל אחד הקצינים הגרמנים. הוא מתייצב מולו במרחק צעדים אחדים, מתמתח כחייל ממושמע, ובהרכנת-ראש כנועה משמיע באוזניו בקשה כלשהי. גינוני הכבוד המודגשים עשו כמסתבר את שלהם ובמנוד-ראש קל העניק הגרמני לשוטר את הסכמתו. זה פנה מעט אחורנית ובריצה קלה ומסוגגנת מעט, בעודו אוחז בילדים, החל לחצות את השטח הפתוח, דרך מגרש הבור, היישר לעבר האנשים אשר ליד התלולית והצריפים. חלפו רגעים אחדים ובאותה דרך, בריצה קלה גם כן, שב השוטר, הפעם לבדו. רחש עבר במחנה. אף שסדרי המיון לא היו נהירים, היה ברור עכשיו כי כיוון המנסרה הוא זה המועדף. "הכול מגיע להם, למשרתי הגרמנים", חרקו האנשים שיניים. סוף תמונה.

בינתיים כנראה החלה סבלנותם של הגרמנים לפקוע, והם ציוו להעביר לפנייהם את האנשים בקבוצות גדולות והולכות. המתח הלך וגבר. במפתיע מצאנו את עצמנו מאוגפים על-ידי שוטרים, שניתקו אותנו מהגוש שמאחורינו, הקיפנו והחלו לקדמנו כקבוצה נפרדת, כנראה כהכנה לקראת המיון. דווקא באותו רגע אבא השתהה לו מעט מאחור – ודא שקע בשיחה עם מאן-דהו – ופתאום הנה הוא מן העבר השני של שרשרת השוטרים, שחצצה עתה בינינו לבין שאר האנשים שמאחורינו, בלא אפשרות לשוב ולהצטרף. אמא לא איבדה את עשתונותיה אף לא לרגע והרימה קול צעקה. השוטרים ניסו להרגיעה – הוא יצורף אחר-כך, אל תדאגי, הוא יבוא בעקבותיכם. אך אמא בשלה – זהו ראש משפחתנו, בלעדיו אין אנו זזים. תוך כדי כך גוש האנשים סביבנו כבר נדחף לאיטו לפנים. "אינני יודעת מנין היו לי לפתע כוחות כה רבים", אמרה אחר-כך. כשאחותי על זרועה ואני נאחז בה במאמץ רב הבקיעה אמא אחורנית, ומעבר לשרשרת השוטרים תפסה באבא אשר עמד שם נבוך וקפוא במקומו, ומשכה אותו בכל כוחה אלינו. כה נמרצת היתה משיכתה, כה בוטה, עד שהשוטר הסמוך לא מנע זאת ממנה.

עוד אנו נרגשים מן האפשרות שאבא כמעט ונותק לנו, לא שמנו לב כי נמצאים אנו בתוך קבוצה שחולפת בסך לאיטה לפני הגרמנים. "אכטונג!" הטורים עצרו דום. רק לנשום עמוק לתוך הבטן, לחשוך שפתיים ולאחזו חזק בידי ההורים וזה את זה. השורות נספרו, דממה של רגע, ובאה פקודה להמשיך ולצעוד. בראש – שוטר יהודי, באגפים ומאחור – זקיף או שניים גרמנים, ובתווך הקבוצה שלנו, בת 15-20 שורות, בכל אחת 6-8 איש. וכבר נשמעים בתוכנו קולות – אוי ואבוי יהודים, לוקחים אותנו שמאלה, זה לא טוב. אחרים, לעומתם, קראו לא נכון, אמרו ימינה. קול אחר, אולי של השוטר היהודי הצועד לידנו, הבעת פניו קפואה אך מבט עיניו ידידותי – יהודים, הוא לוחש, זה בסדר, יהיה טוב.

ברגעים הבאים מצאנו את עצמנו צועדים לאורך האגף המזרחי של הכיכר. ידי אחזה בחוזקה בזו של אמא, ולצידה נשא אבא על ידיו את אחותי הקטנה בת הארבע. ממקומי בקצה השורה יכולתי לראות טוב את כל הסביבה. הציבור שנותר בכיכר צפה בנו מעבר לשרשרת הזקיפים, מנסה לנחש לאן פנינו מועדות. לרגע נדמה היה לי כי אנו מהלכים על במה

מוגבהת, אולי של תיאטרון, והקהל עוקב אחרינו. חשתי מבוכה והשתדלתי לצעוד יפה, להפגין התאפקות ושליטה עצמית. המשכנו לצעוד בשולי המגרש ומצאנו את עצמנו הולכים ומתרחקים, מובלים צפונה. משהו התכווץ בתוכי. ברגע מסוים החל השוטר המוביל להטות באיטיות את הקבוצה בחצי-קשת עמוקה, כמו הייתה זו ספינה בלב נהר, ובהדרגה מצאנו את עצמנו בחזרה ימינה, לכיוון תלוליות החול, המנסרה והצרופים. אנחת הקלה פרצה בין האנשים – תודה לאל, אנו בכיוון הטוב.

עוד משלימים אנו את פניית הפרסה הרחבה ועל-פנינו חלפה הקבוצה הבאה. גם היא מוצעת בכיוון בו קודם הלכנו אנחנו – צפונה, אולם בליווי זקיפים גרמנים בלבד, בלא שוטרים יהודים. משהו דחף אותי להסתכל חזק בפניהם של אנשים אלה. להרף-עין התמקד מבטי בפניה של בחורה צעירה שצעדה בקצה השורה. הייתה לה הבעה מרוכזת מסוימת אשר נחרתה בזיכרוני, כאילו היא כבר מצויה במקום שונה ואחר, הרחק מאתנו.

כה קרוב עברנו לידם, עד שיכולנו לשמוע דיבורים בקרבם, קולות ממלמלים, כמו מבקשים דבר-מה. אולי כווננו קריאותיהם אלינו. לעתים נדמה לי כי עדיין שומע אני את הקולות. הם חלפו קרוב לידנו ולא ידעתי כי שריתי כאן סמוך-סמוך לקבוצת אנשים שבאקראי עיוור נועד גורלם להיות לחלוטין אחר משלנו.

הם הלכו והתרחקו מאיתנו. ואנו, לאחר צעידה קצרה נוספת, הגענו לתלוליות החול הסמוכות לנהר. המוני אדם המתינו על הרציפים, מנופפים בידיהם ומריעים. משפחתנו הגיעה אל החוף בשלמותה והצטרפה לאלפים שנתלקטו כאן מן הבוקר.

הייתה התרגשות רבה ותחושה של הקלה. תודה לאל, הכול כבר מאחורינו. כולם דיברו עם כולם, סיפרו בפחדיהם ובדאגותיהם. השאלה העיקרית שריחפה ברגע זה הייתה מה עם הנותרים שממתינים עדיין למיון, ומהו גורלם של אלה שנשלחו לכיוון השני; אנשים אמרו כי נלקחו לגטו הקטן. נשמעו סיפורים על אנשים שהתעקשו לא להיפרד מבני משפחה אחרים – זקנים, נכים, חולים. על-פי רוב נעתרו להם הממיינים ושלחו אותם יחד – שמאלה. מצד שני דובר על מקרי ניתוק אכזרי וקשוח של יקירים אלה מאלה, ללא כל התחשבות.

בסיפורי המיון כולם חזר והופיע קצין ס.ס. אחד, אשר הינד ידו לינקס – רכטס, לינקס – רכטס, הוא שגזר את גורל העומדים לפניו. אף כשהתעייף, התיישב על כיסא והמשיך במלאכתו, ולא חדל ממנה כל אותו היום. עתה יודע אני כי ראוקה שמו, והוא גם שניהל את אקציית 500 האינטליגנטים.

לא נותר לנו זמן רב להמתין עד לסופו של אותו יום. נראה שלגרמנים אכן נמאס הדבר, ובשעה האחרונה החלו להצמיד לשני הכיוונים במקביל, לינקס-רכטס, לינקס – רכטס, וקבוצות הולכות וגדלות נשלחו כה וכה.

עוד אנו שוקעים בשיחות נרגשות ומאי-שם גח קצין גרמני, עלה על שולחן או כיסא שהוצב עבורו, הכריז "אכטונג!" ונשא דברים. דיבורו היה קצר, ענייני ולא-מתנשא. לא את כל דבריו

הבנתי, אך השתמע מהם כי כל האנשים המצויים כאן עכשיו מיועדים להישאר בגטו; את משפט הסיום קלטתי היטב: "כל עוד האנשים יעבדו – הכול יהיה בסדר. ולא – יהיה קאפוט". אכטונג, האלט, קאפוט – תולדות הגטו כולן בשלוש מלים. לאחר יום של מתח וחרדה נשמעה עתה בקרב קהל המאזינים המותש נהמת הסכמה, כמעט תרועת הידד. הגרמני ירד מן השולחן והציבור החל להתפזר לבתים.

גם אנו פנינו הביתה. היו דמדומים, ערב קר חזר וצנח על הכול. רעבים ועייפים פרצנו פנימה, נוכחים לדעת שאיש לא נגע במשך היום בדירות הפתוחות. בעוד אמא מחממת אוכל, החלו גם שכנים שונים לשוב לאיטם לדירותיהם. משפחת מוטל בוששה לשוב וכך גם האשה הצרפתייה מן הדלת הסמוכה וילדתה זהובת התלתלים. והרי בני מוטל כולם אנשי עבודה ועמל. כל אותו לילה השארנו את הדלתות פתוחות – שמא התעכבו בדרך, אולי ישחררו אותם מאוחר יותר. אנשים החלו להיכנס ולשאול האם ראינו את זה או זה, והחילונו לתפוס מה מרובים האנשים שטרם שבו לבתיהם. קרובים וידידים החלו לתחבל כיצד לנסות ולהתגנב בחשכת הלילה אל הגטו הקטן ולהבריח ליקיריהם שמיכות ומזון – הרי בחוסר כול יצאו הבריות בבוקר והלילה כה קר.

עוד באותו ערב, ואולי היה זה מיד למחרת בבוקר, שאל אותי במפתיע אבא, בעודו חבוי מבעד לפינת הקיטון, אם זוכר אני בדיוק את דברי הסיום של הגרמני. "אם לא", ציטטתי, "אלס ווירד זיין קאפוט". אבא היה מרוצה. חשתי כי סיפקתי לו מידע חשוב. לא שאלתי שאלות יתרות, אך הבינתי כי אבא ההיסטוריון מנהל בהיחבא רשומות היסטוריות כלשהן, קורות היהודים בגטו.

כהלום-יין צנחתי למיטתי. אפילו את בגדי לא הסרתי. גם היריות המרובות מן הרגיל לאורך הגדרות, ובמיוחד מכיוון הגטו הקטן, לא מנעו ממנו להירדם כאבן כל אותו הלילה.

יום רביעי

משפחת מוטל לא חזרה גם לא בבוקר. ואני, מיד אחרי שאכלתי דבר-מה, יצאתי שוב לעבר הכיכר. עד אותו יום לא היה זה עבורי אלא מגרש ענקי, מרווח חסר משמעות ברצף הבתים של הגטו. אפילו את שמו היומרני – "כיכר הדמוקרטים" – ספק אם שמעתי. מערבה לו הלכו הבניינים ורבו ושם היה עיקרו של הגטו, בעוד מזרחה נמזגו בהדרגה בתי פרבר הגנים לתוך סביבה כפרית שלווה. עתה הייתה הכיכר ריקה ועובדי הקומיטט שוטטו בה, מלקטים מן החפצים והאשפה המרובה שנותרה בה. את אשר ליקטו, ריכזו לאורך הדרך החוצה את הכיכר, היא גם הדרך לביתנו.

עוד אני מהלך ומביט סביב, הבחינה עיני בין ערימות הגבבה במספר גושים בעלי צורה משונה. פעמים אחדות חלפתי במרחק-מה מהם בטרם אזרתי עוז להתקדם יותר. הם נדמו לי מרחוק כשקים דחוסים בגדים ישנים. נאבק הייתי בין רתיעה אינסטינקטיבית לבין קסם ההימשכות אל המסתורין המפחיד שנפרש כאן לפני – היו אלה גוויות של אנשים. מעולם לא

ראיתי כה מקרוב גוויות של אנשים ללא רוח חיים. לו רציתי, יכולתי אפילו לנגוע בהם, לא היה בסביבה איש שימנע זאת ממני. הם שכבו מכורבלים ומכווצים, שקועים בעצמם כבהרהורים כבדים, כבנמנום קשישים רפה של אחר-הצוהריים. פניהם היו לבנות כפניה של החלבנית המעולפת בקייטנה ועיניהם עצומות, דבר לא זע בהם. כך אפוא נראים מתים. האם ניתן להקיש מכך על מהותו השלווה, המרפה, של רגע בוא המוות? חשתי כי בימים אלה זוהי שאלה חשובה מאוד.

ולמה דווקא כאן, לאורך הדרך? מניח אני כי היו אלה תשושים או זקנים מאוד, אשר בכוחותיהם האחרונים, או בעזרת בני-משפחה, הובאו לכאן אתמול עם שחר בתחילת יום המפקד, ובמקום בו הונחו שם גם נשאר. ודאי קירבה את קצם ההמתנה הארוכה בלא מזון ומשקה חם, או צינת הערב. משלא נמצא להם דרוש שיחזירם לביתם המשיכו לרבוץ במקומם עד שקפאו למוות. עורמת זקנים! הם היו היחידים שעלה בידיהם לחמוק מן המיון.

נדרשו ימים אחדים עד אשר פונו מכאן, עד האחרון שבהם.

עוד אני מתבונן בהם, תוהה, פוחד, סקרן, ספק עומד, ספק חולף באי-נוחות על פני המקום – וקולות ירי חלשים החלו להגיע לאוזני.

הרמתי במטי. עיני החלו לנוע לעבר המקור המשוער של היריות, שנשמעו לא סדירות, מפוזרות. הקולות היו רחוקים ולכן חלפו מספר שניות עד שהמבט התמקד בכיוון שממנו באו – אי-שם, בדרך שתחילתה מעבר לגגות הגטו הקטן. עתה יכול הייתי להבחין באנשים רבים, קבוצות-קבוצות העולות לאיטן במעלה ההר, מופרדות מובדלות זו מזו, מוקפות בזקיפים רבים.

מן המרחק שממנו הבטתי במראה הייתה התמונה לכאורה דוממת. הופעתי להיווכח, כי דרך זו אשר גלויה לעינינו ומטפסת במדרון באלכסון משמאל לימין, הייתי רובה כבר מלאה באנשים; אלמלא הרמתי עיני מפאת קולות הירי, ייתכן שצעידתם הייתה חולפת חרישית ובלתי-מובחנת. מיהם אנשים אלה, לאן פניהם מועדות?

ואז, רק אז, השתלבו במוחי נתוני הראייה והשמיעה והתפוצצו במסקנה מדהימה כברק, ממאנת להתקבל על דעת, בלתי-נתפסת לחלוטין – כאן מול עינינו מוליכים את אלה שהופרדו מאתנו אמש, לוקחים אותם לכיוון אשר אין ספק באשר למהותו – אל הפורט התשיעי.

משמעות הדברים אשר נתגלו לי כאן לפתע, בעמדי ליד גוויות הקשישים הקפואים, הייתה כה מרעישה, כה מחרידה, עד שלא יכולתי – נער קטון – להכילם בקרבי אף רגע אחד נוסף. נטשתי אפוא את הזקנים המתים וכל עוד נפשי בי דהרתי הבית, אל אמא.

בין השאר, משער אני, כי בנקודת-זמן זו נסתיימה גם ילדותי שלי – התום וזכות-היתר שלא לחרוד. מכאן ואילך ההבנה שלי את אופן קיום המין האנושי הייתה כבר אחרת, נוגה ומפוכחת יותר.

כמו זעקה אילמת עטפה את הגטו כולו. אנשים קפאו ברחובות, בפתחי דלתות וחלונות. העיניים כמו נדבקו אל מראה הטור הרחוק ההולך ועולה. יבבה חרישית, הולכת וגוברת, פשטה בכול. יללת כאב וקינה על בנים, הורים, ידידים וקרובים; על עצמם הם. מאובנים ליוו בעיניהם, כלא מאמינים, את אחיהם הנשלחים אל סופם לנגד עיניהם וקצרה היד מלהושיע.

גם ממרחק אפשר היה להבחין בתנועתן של הקבוצות והיא איטית, מהססת, ממאנת להתקדם. בתוך השורות ניתן היה להבחין – אפילו מכאן – במערבולות של התלבטות, התנדנדות, ניסיונות-שווא גליים לגלוש ימינה ושמאלה. רק לא קדימה, רק לא קדימה, אך הזקיפים נראו נחושים בהתרוצצויותיהם, מניפים רוביהם ודוחפים, מכים ויורים. כך מאיצים בעדרי-בקר שממאנים לזוז לעבר בית-המטבחים. ואי אפשר היה שלא לנוע הלאה.

מה עובר בהם ברגעים אלה; הרי גם הם, כמונו, מבינים לאן מצעידים אותם, לאן מוליכה הדרך. והם בסך-הכול יצאו אתמול עם שחר למפקד, הותירו דלתות פתוחות, פתילות דולקות המחממות את הארוחה הבאה. בתום-לב הם עזבו לשעה קלה את הבית, ולפתע הייתה זו שעתם האחרונה.

והטורים המשיכו ועלו, עוד ועוד. מניין כל-כך הרבה אנשים, כה הרבה קבוצות; יש שחלפה שעה ארוכה יותר עד שקבוצה נוספת, ועוד אחת, עלו על הדרך המובילה מעלה.

הם הלכו במתינות כבדה כבהלוויה, הלוויתם שלהם עצמם. ואנו למטה, מנגד, ניצבנו חנוקים מדמעות וקפואים מאימה. דוממים עקבנו אחריהם במבטינו. מעולם קודם-לכן ולאחר-מכן לא ראיתי הלוויית המונים כה גדולה, של מלווים ומלווים כאחד.

לא היו יותר שאלות, לא היה מקום לספקות. לפתע הכול היה מובן – המיון הממושך אתמול, הגטו הקטן שנשמר פנוי זה מספר שבועות, החזקת האנשים שם במשך לילה קר ללא כסות ומזון, ועתה עם בוקר הולכתם במו-רגליהם אל מקום הריגתם המיועד. וכל זאת בריש גלי, בצוהרי יום, שככל שאר יושבי הגטו, ועמם רבבות מתושבי העיר והסביבה, רואים כיצד נשלחים היהודים למוות.

אז הגרמנים באמת הורגים יהודים. כל העמדות-הפנים הללו, ההסברים הדחוקים, דברי ההרגעה וההסברה – הכול שקר אחד גדול.

ולפתע אתה תופס את משמעותו הגורלית של הינף הלינקס-רעכטס האקראי מידו של אותו דן-יחיד. הרי שאתמול גם למשפחתנו שלנו יכול היה הדבר לקרות. הרף-עין מקרי הבדיל בין עמדי הבוקר על המגרש הריק, מתבונן נדהם, ובין היותנו בין המובלים שם במעלה ההר. ואבא שלי, ייתכן שבאותו יום ניצל ממוות בטוח בזכות תושייתה של אמא.

והקבוצה שחלפה על-פנינו צפונה ואנו כמעט נגענו בהבל נשימתם, לא שיערתי אז כי איוותר שותף-זיכרון להם – אף שאלמונים הם לי – ולו לדקות אחדות של פסיעותיהם האחרונות. הרגשתי כמעט כחוזר מביניהם.

אחר הצוהריים יצאו הקבוצות האחרונות והדרך הכפרית במעלה המדרון חזרה ושקעה באלמוניותה. ההובלה הסתיימה ובגטו הקטן לא נותר איש.

בא ערב, שאון הכרך שכך. עדיין לא ידענו את נפשנו והסאה טרם נמלאה. ממרחקים החלו להגיע קולות רפים, לא מוכרים. כקורי-קיץ נישאים ברוח, ספק נשמעים ספק מקוטעים, באו עדינו, גולשים במדרון, קולות ירי. לא יריות בודדות או בלתי-סדירות, אלא שטפי-רצף של מכונות ירייה, צרורות ארוכים וזועפים. הלב סירב להאמין למשמע האוזניים: בן-אדם, ברגע זה ממש מוציאים להורג את אחיך ואחיותיך. ואתה שומע, ולא יכול לעשות מאומה, מאומה. אתה יכול לזעוק, להשתגע, דבר לא יעזור.

קולות הירי המשיכו להגיע, בהפסקות קלות, ימים אחדים. היו שהתעקשו לטעון שבוודאי אלה תמרונים צבא, אימונים, אולי אפילו הרוסים שחסרו במפתיע, לאחר שצנחו בעורף הגרמני. אולם כעבור ימים אחדים שבו הליטאים אל מעבר לגדר ובהנאה לא מוסתרת פרשו והשלימו, בפירוט ובצבע, את שניסו בכל כוחנו שלא להבין – הרגו שם את כולם.

ומאז, די שאביט ברישום או ציור כלשהו ובו קו אלכסוני נמשך ועולה ברקע מצד שמאל לימין, כדי שכבמטה-קסמים שוב אהיה שם. וכך גם לגבי צלילים – הראשונה של מאהלר, למשל, פרקים שני ושלישי: תחילה מרש האבל האיטי, מלווה קולות תוף קצובים ועמוקים, על רקע נעימה יהודית מסתלסלת ואני כבר מכווץ כולי, מתלווה לצועדים באיטיות מעלה-מעלה, הלוך ועלה; ואז לפתע, אחר דממה קצרה צווחת יללה מקפיאה הבוקעת בבת-אחת מעשרות כלי נגינה זועקים, ואני חנוק דמעות, תופס את ראשי, לא יודע את נפשי. אני שם.

הימים הבאים

בימים הבאים שבו אחדים מפליטי ההריגה ההמונית. בדרך נס עלה בידם לזחול פצועים מתוך הבורות מבינות לשכבות המומתים, ובחשכת הלילה חזרו בהיחבא לגטו. הם יכלו לספר על שעותיהם האחרונות של המובאים לשם, אולם אנשי הקומיטט הסתירום היטב והשביעו אותם שלא לדבר, פן יאונה רע לכולנו. ובכל זאת עדותם הסתננה אל בין כולנו ולא נשכחה. עד כדי כך, שכעבור חמש שנים, מעבר לאוקיאנוסים של מקום וזמן, כאשר רציתי להרשים את חברי החדשים, צברים בבית-ספר עממי בתל-אביב, ולעורר את עניינם בי, ילד-עולה-חדש שבועיים בארץ, לא מצאתי לי נושא אחר לרתק באמצעותו את תשומת-ליבם אלי – ואנו באותה שעה ממתנינים בתור להצגה מיוחדת לתלמידים בקולנוע "עדן" בתל-אביב – אלא בספרי להם, בין השאר, כיצד נחלצתי בזחילה מתוך בורות של מומתים. מה רבה הייתה מבוכתי כאשר כעבור שבועות אחדים גילית את סיפורי ב"דבר לילדים", ברשימה נוגעת ללב שכתבה אחת ממאזינותי הקשובות.

עתה גם יודע אני כי כמו בפרשות הוצאתם להורג של יהודי העיירות, גם כאן בפורט התשיעי היו הליטאים שותפים פעילים, פלוגה של "פרטיזנים" מקומיים פעלה יד ביד עם פלוגה גרמנית. מחצית החיילים מכל פלוגה הוצבו יחד בעמדות ירי, המחצית האחרת עסקה באותה

שעה בהבאת האנשים מחצר המצודה אל אחת מארבע החפירות הגדולות (אורך 50 מטר, עומק מטר, רוחב שני מטרים) ששבויי המלחמה הרוסים הכינו ימים אחדים קודם-לכן. בבורות עמדו מים, והמומתים הראשונים (בקבוצות של מאה איש) אולצו במהלומות מוטות-ברזל וקתות-רובים להשתטח עירומים בתוכם.

והייתה גם בת-דודתי רחל. מקורזלת שיער, ריסים ארוכים המצניעים מאחוריהם עיניים כחולות וחולמניות, פני נערה עדינים, מבוישים קמעה. כבת שבע-עשרה הייתה בבואה אלינו ומיד התאהבתי בה. גם היא הייתה באותו יום בכיכר. שבועות אחדים בטרם פרצה המלחמה היא הגיעה אלינו מן העיירה מאזשייק שבצפון המדינה. זו הייתה דרכה של אמי זה כבר – לעודד בני משפחה לעזוב את השטעטל ולרכוש מקצוע בעיר הגדולה. עשר שנים לפני-כן סייעה כך לאחותה הצעירה חביבה להכשיר את עצמה כאחות בטרם שיצאה להיות חלוצה בקיבוץ בעמק יזרעאל. למרות שלא הייתה ציונית תמכה גם בדודי אידל בצאתו עם משפחתו לארץ-ישראל. מה מתסכל היה ניסיון זה: אף שנולדה להם תינוקת ברחוב מאז"ה בתל-אביב, לא מנע זאת מהם בתום שנה לארוז מחדש את ציוד הנפחות ולשוב חזרה לסיאד, העיירה הפעוטה שבה נולדה גם אמי. חם שם מדי, בארץ-ישראל, כך טען. ובעיירתו בלעו אותו גלי המלחמה מיד בתחילתה. אמא השיגה את הסכמת אחותה פייגה כי תשלח אלינו ללימודים את בכורתה רחל. היא הביאה עמה מן העיירה לא רק את חנה אלא גם מעדני-מלך מעושנים – הוריה היו בעלי איטליז. שבועות אחדים התגוררה עמנו עד שנתקבלה לקורס אחיות, וכעבור שבועות אחדים נוספים הלכה אתנו לגטו.

אותם שם, עם קשיי הדיור שהיו לנו, לא נמצא לה מקום אלא אצל שרה, בת-דודתה של אמא, גם היא מאותה עיירה. בבוקר האקציה הגדולה ביקשה ממנה שרה כי בעת המיון תעמוד יחד עם שכניה, זוג קשישים, כסגולה לעבור את הביקורת בשלום. ואמנם, רחל נותרה עם הקשישים גם כשנשלחו לצד שמאל.

אמא תלשה שערותיה מרוב צער, מיאנה להינחם. לכעסה על בת-דודתה שרה לא היה גבול. היא לא יכלה לסלוח על שהביאה כליה על השיה הרכה. שנאת עולם השתררה בין שתיהן ועד ימי הגטו האחרונים שוב לא החליפה עימה אמא אפילו מלה אחת. כה נחרץ היה החרם, כה עמוקה השנאה, גם אני, שנים רבות לאחר-מכן, לא מסוגל הייתי לקיים קשר כלשהו עם שרה, קרובת המשפחה היחידה שניצלה.

אפילוג ביניים: כעבור שנים

בקיץ 1977 שהיתי בוושינגטון הבירה. יום ראשון אחד החלטתי ללכת להתבונן בבית הלבן ובתכונה הרבה אשר סביבו, כאשר מבקרים מכל קצוות-ארץ באים לבקר בו ולפגוש את נשיא מדינתם.

באצטדיון מאולתר על המדשאה הדרומית התרכזו הממתינים הרבים, המון חוגג ומתרונן. תזמורות ניגנו, דגלים התנופפו ברוח, מקהלות מתנדבות פצחו בשיר. מדי פעם, לפי שלטים שהונפו, התארגנה מבין הנאספים קבוצה חדשה אשר תורה הגיע לצאת לעבר שער הבניין. אותה עת הייתה חולפת בסמוך, בטרם תתפזר, קבוצה אחרת, שזה עתה סיימה את ביקורה. קבוצה יוצאת, קבוצה באה. תנועתן שקטה, איש לא מרים קול. האור סביב רך, הדשא חרישי, הכיכר גדולה. פתאום משהו היה לי כאן מאוד מוכר, מאוד קרוב. מופתע תפסתי כי חונקת אותי מחדש, כעבור שנים כה רבות, תמונת האקציה הגדולה בכיכר הדמוקרטים. נדהם ונרגש הסתלקתי משם מיד, לא יודע את נפשי.

ושוב – נובמבר 1995. לפנות בוקר אני יוצא לדרך, ומכל הסמטאות סביב גחים אנשים נוספים, מצטרפים בהליכה שותקת לאותו כיוון. השמים במזרח מתבהרים, הבגדים החמים אשר לבשתי מתחילים להכביד. הרבה לפני המקום המיועד מסתמן טור הממתינים. הציבור שומר על סדר, אינו נדחק ואינו מנסה לעקוף.

כל הלילה זרמו לכאן אנשים מקצוות ארץ, אפילו עתה עם שחר התור אינו קטן. האור אפור והממתינים רבים. טור של כשמונה או עשרה, מתקדם לאיטו, לאט מדי. בכיוון הפוך חולפים על פנינו אלה שכבר היו שם, גם הם שותקים ופניהם עגומות. אלה הרבבות שהגיעו להיפרד מראש הממשלה שנרצח ערב קודם. ואני, כבר בתחילת ההמתנה בתוך הציבור הדומם הזה, ככל שנעתי עם הטור הזז באיטיות, באה וצנחה עלי תחושה של חנק, מועקה גדולה. כאילו לא חלפו כבר 54 שנים ושבע מאז האקציה הגדולה. פניתי ושבתי הביתה.

לימים סיפרתי על ההרפתקה שלי בווישינגטון, כבדרך-אגב, לדנקע חבר ילדות עוד מגן הילדים. גם את הגטו עברנו ביחד והוא, עוף החול, אף נחלץ ממחנות הריכוז של אושוויץ. דנקע מצידו העביר את סיפורי לאחיו אורקע, זה שתמיד היה גדול מאתנו ולכן גם זכה בגטו לתפקיד מעורר הקנאה של eilbote, נער שליחויות מטעם הקומיטט, עונד סרט מיוחד על שרוולו. אמר לו אורקע, משהו דומה אירע גם לו. פעם בשעת טיול בגרינלנד הגיעו לפינה נידחת והתבוננו בפיגווינים המצטופפים שם על-גבי גוש של קרח. ולפתע חלף בו כמאליו, הרהור שהדהימו – "כבאקציה הגדולה", כך לפתע.

הרי שאצל כולנו כיכר הדמוקרטים עודנה שתולה בקרבנו. לעתים נדמה לי כי חלק בתוכי עדיין לא בטוח שניצל, דרוך הוא לקראת פקיעה של ארכת הזמן שהוענקה לנו פעם.

במאי 1967 הייתה תחושה כי ארכה זו אכן הסתיימה. הכבישים באותו בוקר בדרך לאוניברסיטה היו ריקים מן הרגיל, ואני בדרכי למעבדת המחקר התנהלתי על אופני בכבוד מיוחדת. בידיים רועדות הכנתי את הניסיונות אשר הועדתי מראש לאותו מועד, מהרהר באיוולת שבדבר, לעסוק ביום כזה בהתפתחות הצבע בקליפת תפוח הזהב; השכם בבוקר הביא הרדיו את הודעת שליט מצרים המכריז על סגירת מצרי טיראן. השתדלתי לפחות, כי רשומות ניסיונותיי תהיינה ברורות ומובנות. ברור היה לי – תהיה מלחמה. את צעדי איש

המברקה, בשתיים אחר חצות באותו לילה, על הדשא הלח מול חלוננו הפתוח, שמעתי עוד בטרם צלצל בדלת. זינקתי בעוד לבי פוסח על מספר פעימות. תוך רבע שעה – עוד זכרתי כיצד מתלבשים מהר – וכבר הייתי גם אני בין היוצאים. שני ילדי נמו את שנתם התמימה, ומבטה החם של מרים ליווה אותי לדלת. עיני היו לחות לחות וגרוני מכווץ מאוד. שונא אני יציאות של טרם בוקר, שונא אני פרידות.

מתוך: שלום אילתי, לחצות את הנהר, יד ושם, ירושלים, 1999, עמ' 55-66.